

XIII

Tarih Boyunca Kıbrıs'ta Sosyal Hayat ve Türk - Ermeni İlişkileri

Prof. Dr. Ulvi KESER

*Atılım Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi ve Kıbrıs
Araştırmaları ve Uygulama Merkezi Müdürü, Ankara*

GİRİŞ

Kıbrıs adasının adını adada bolca yetişen ve kına çiçeği olarak bilinen Kypros'tan, mitolojide Kınıros'un kızından, aşk tanrıçası Kipris'ten veya bakır manasındaki Latince Cuprum kelimesinden aldığı söylenir.¹ Bazı kaynaklara göre ise tuzlandıktan sonra kuruması için bir ahır kapısına gerilen öküz derisine benzeyen biçiminden dolayı bu adı aldığı ifade edilmektedir.² Ayrıca adını "Yadana, Kittim, Cypr" ve yine bakır anlamına gelen "zabar" kelimesinden aldığı rivayet edilen³ ada, Doğu Akdeniz'de jeopolitik konumuyla Avrupa, Asya ve Afrika arasında kilit noktadadır.⁴ Coğrafi, fiziki, kültürel, folklorik değerler göz önüne alınca ada, Anadolu'nun bir parçasıdır.⁵ Ada, 9,251 km² yüzölçümü ile⁶ Doğu Akdeniz'in en büyük, Sicilya ve Sardunya'dan sonra Akdeniz'in üçüncü büyük adası olup, çok eski ve zengin bir tarihe sahiptir.⁷

Kıbrıs adası Fenikeliler, Egeliler ve Frekler zaman zaman adaya yerleşmiş olsalar da etnik çoğunluğunu Anadolu insanının oluşturduğu ve Anadolu insanının göç ettiği bir adadır.⁸ Öte yandan adada Ermenilerin 6. yüzyıldan itibaren buldukları bilinmektedir.⁹ 395-1191 döneminde Kral Moris yönetimindeki 3.000 Ermeni askeri adaya gelerek ilk Ermeni nüfusu oluşturur. Osmanlı Vakanüvisi Abdurrahman Şeref Bey ise sadece Kıbrıs'takiler için değil, Anadolu'da yaşayan Ermenilerin genel karakteri konusunda şunları ifade eder;¹⁰

“...Ermeniler ehl-i silah ve kavgacı olmadıkları için kendiîşleriyle, sanarla, ticaretle uğraşmışlardır. Vergilerini zamanında vererek devlete karşı vazifelerini tamamıyla ifa ettiklerinden hükümete hiçbir güçlük çıkarmamışlardır... Mülayim tabiyatları ve hayat tarzları hasebiyle Türk'ün asıl mayasına ve karakterine intibak ettiler. Türklerle et-kemik misali hem halk, ham menfaat, hem nasip oldular. Bu itibarla devlet Ermenilere güveniyor ve inanıyordu...”

Ermeni toplumunun Kıbrıs adasındaki mevcudiyeti kaynaklara göre Bizans dönemine kadar ve muhtemelen 6. yüzyıla kadar gitmektedir.¹¹ 12-15. yüzyıllar arasında ise Ermeni toplumu adada tam anlamıyla bir nüfus patlaması yapar ve Armenokhori, Kornokypos, Platini, Apatarikos gibi küçük köylerdeki Ermeni dini cemaatleri yanında biri Mağusa diğeri de Lefkoşa'da olmak üzere iki de piskoposlukları söz konusu olur. 14 Mart 1489 yılında Venedik idaresine geçen Kıbrıs'ta Rum, Ermeni ve Maronitler,¹² Ortodoks ve Yunan baskısıyla Yunanlılaştırılmış bir halde Kormakitıs, Aromatos, Aya Marina ve Karpasya köylerinde köle hayatı yaşarken¹³ adanın 1571 yılında fethiyle her alanda tam bir serbestlik kazanırlar ve bu durum adanın İngilizlere verildiği tarihe kadar devam eder. Lefkoşa'nın 9 Eylül 1570 tarihinde fethi sırasında Ermenilerin Baf Kapısı'nı açarak Türk askerlerini içeriye aldıkları bilinmektedir.¹⁴ Adaya çıkan Türk askerlerine karşı Ermenilerin gösterdiği ilgi son derece kayda değer bir durumdur.¹⁵ Fetih sonrasında yapılan sayım ve kayıt işlemi (tahrir) sonrasında adada kadınlar ve çocuklar haricinde 14-50 yaş arasında 85.000 Ermeni, Rum, Maronit ve Kıpti olduğu ortaya çıkar.¹⁶ Fetih sonrasında adada Türk yönetimin Rumlara olduğu kadar Ermenilere gösterdiği hoşgörü, dengeli ve adil bir yönetim olarak kendisini gösterir.¹⁷ Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslimler “ehl-i zimmet” olarak adlandırılmaktadır. Bu arada Anadolu topraklarından adaya göç edenler arasında Niğde'de Ermeni mahallesinde yaşayan iki Ermeni ve Rum mahallesinden de iki Rum bulunmaktadır.¹⁸ Niğde'nin Ermeniyen mahallesinden Bahtiyar bin Hüdaverdi ve Hüdaverdi bin Geslek bu şekilde defterlere kaydolurlar ve aynı şekilde 2 Rum da onlara kefil olur.¹⁹ Aynı şekilde yine Rum mahallesinden Nikolo bin Ayvaz ve Sarı bin Ayvaz isimli Rumlar da kürekçi olarak iskân defterlerine kaydolurlar ve kendilerine Kirekos bin Ahmed ve Samid bin Tanrıvermiş kefil olurlar. Adanın fethiyle beraber söz konusu bu”zimmetlenmiş” insanlar da kendilerine verilen haklarla huzur içinde yaşarlar. Osmanlı dönemi hiçbir zaman Ermeniler açısından kaba ve baskıya dayalı bir zulüm

dönemi olmaz. Dengeli, hoşgörülü ve uyumlu bir yönetim sistemiyle Ermenilerle Türkler aynı adada güzel komşuluk hayatının örneklerini verir. Vergilerini vermek ve hizmet mükellefiyetlerini yerine getirmek şartıyla adada kendi dillerini konuşma konusunda hiçbir sıkıntı çekmeyen, kendi dillerinde Osmanlı makamlarına problemlerini aktarmakta bir mahzur görmeyen bu insanlar ayrıca kendi dini örgütlenmeleri içinde ibadetlerini de yapabilmektedirler. Bu duruma tepki gösterenler ise sadece Rumlardır;²⁰

“...Şaşılacak şey, Lefke’de Ermeniler, Rumlardan çok Türklerle düşer kalker, lafi özellikle açılmadıkça Anadolu’da olanlardan söz etmez, bize karşı herhangi bir düşmanca tavırlarına rastlanmazdı. Yoksa öyle değildi de ben mi öyle anımsıyorum? Ama rahmetli babamın ölümünden bir yıl önce İngiltere’ye gittiği dönemde, Agop’un saatler harcayarak gidip onu görüp hasret gidermesine bakarsak galiba aklımda kalanlar yanlış değil...”

İngiltere Sömürgeler Bakanı Chamberlaine de adaya Ermenilerin yerleştirilmeleri konusunda “...Ermeniler, adadaki Kıbrıslı Hristiyanlar tarafından da sevilmemektedir. Bu nedenle burada Ermeni göçmenlerden bir koloni oluşturulması toplum tarafından olumlu karşılanmayacaktır.” der.²¹ Yıllar boyu Rumlardan çeşitli alanlarda eziyet ve sıkıntı görmüş olan Ermeniler, Türklerle beraber bir hayatı tercih eder ve komşuluk ilişkileri gelişir. Dönem içerisinde cemaatler arasında evlilikler de söz konusudur. Aynı şekilde boşanmalar da karşılıklı tespit edilen koşullara uygun olarak yapılır. Komşuluk ilişkileri içinde aynı mahallelerde yaşayan ve dükkân açan bu insanlar emlak alışverişi de yaparlar. Lefkoşa’da Ali Ağa ve Osman Ağa, aynı kazadaki bir evi körükçü Bogos ve Bedros’a satarken, Debbağhane Mahallesi’nde Mehmed bin Mustafa da dükkânını Kazgancı Aaci Gavriye’ye 800 kuruşa satar.²² Öte yandan beraber yaşama sanatını en güzel yansıtan bu insanlar arasında da problemler çıkar. Örneğin 1800’lü yıllarda Lefkoşa’da Serkiz ve Artin isimli iki Ermeni kardeş, bazı Müslümanların mallarına haksız yere zarar verdikleri ve gasp şikâyetiyle El-hac Hasan ve El-hac Mehmed tarafından İstanbul’a şikâyet edilir.²³

6-16 Haziran 1801 tarihinde adayı ziyaret eden Cambridge Üniversitesi profesörlerinden Edward Daniel Clarke da adadaki Ermenilerle ilgili olarak “...Zengin bir Ermeni tüccarı olan Sarkis’in evi oryantal ihtişamın en yüksek düzeyini taşımaktadır. Her yönüyle adeta bir saraydır. Daireleri sadece bol ve ferah değil, aynı zamanda iyi

düşünülmüş bir incelik ve zarafetle süslenmiştir. Yerler nakışlı yastıklarla döşelidir.” der.²⁴ Yabancı gezginler de varlıklı Ermeniler ve Rumların sosyal hayatlarından çok etkilenirler. Örneğin Mariti, Lefkoşa’daki bedestenle ilgili olarak, “Burası belli başlı Türk, Rum ve Ermeni tüccarlarının iş yeridir.” demektedir.²⁵ Osmanlı döneminde sarayda Türkçe, Rumca ve İngilizce bilen saray tercümanı olarak Ermeniler de çalışmaya başlar. 1821 Yunan İhtilali’ne kadar görev yapan bu tercümanlar vergi işleri, Osmanlı hükümeti ile Kıbrıs Beylerbeyi arasındaki yazışmaları çeşitli ayrıcalık ve haklarla donatılmış olarak yerine getirir. Bu tarihten sonra bu Ermeni tercümanlar, sadece tercüme faaliyetleri yaparlar ve devlet kademelerine müdahalede bulunmaları engellenir.²⁶ Özellikle 1900’lü yılların başında İngiliz sömürge yönetiminin Türkçe tercümanlığını yapan H. A. Ütücüyan da bu tercümanlardan birisidir.²⁷ Bu arada 1839 tarihli Gülhane Hatt-ı Hümayunu sonrasında Ermeniler ilk defa temsil imkânı bulurlar ve İstanbul’dan atanan kaymakamın başkanlık ettiği Divan’a Ermeniler ve Maronitler de bir temsilci göndermeye başlarlar.²⁸ 1841 yılında adada 75–76.000 Rum, 32–33.000 Türk, 1.200–1.300 kadar Maronit, 50 kadar Avrupalı Roman-Katolik ve 150–160 civarında da Ermeni yaşarken, 1881 tarihinde yapılan sayımda Ermenilerin nüfusu 154 olarak ortaya çıkar.²⁹

Doğu Akdeniz ve çevresi, Ortadoğu ve Hindistan’daki çıkar ilişkileri ve politikası açısından stratejik öneme haiz Kıbrıs adasının İngiltere açısından tek kusuru, Osmanlı İmparatorluğu’na ait olmasıdır. 3 Mart 1878 tarihinde imzalanan Ayastefanos Antlaşması³⁰ sonrasında Rusların ilerlemesini önlemek amacıyla İngiltere, Osmanlı Devleti’ne yardım talebinde bulunur³¹ ve Kıbrıs’ın geçici olarak kendisine devredilmesini ister.³² 4 Haziran 1878’de³³ Hariciye Nazırı Safvet Paşa ve İngiliz Elçisi Ostan Henry Layard arasında Yıldız Sarayı’nda iki maddelik nihai antlaşma imzalanır³⁴ ve yıllık 92.986 Sterlin icar karşılığında Kıbrıs “mader-i aslisinden ve ağuş-i şefkat ve merhametten” ayrılıp İngiltere’ye verilir. Ancak İngilizler bu parayı da Kıbrıs’tan toplayıp öderler.³⁵

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİ KIBRIS’TA ERMENİLER

1909 Adana olayları sonrasında Anadolu’dan ayrılan bazı Ermeniler de adaya yönelir ve farklı bölgelerde kendilerine yurt edinirler. Bu dönemde adaya gelen Ermeniler adada 8.000 kişilik bir nüfus oluşturarak Limasol’da Armenahor, Baf’ta Armenu, Mağusa’da Spathariko,

Girne'de Kornokepos köylerini kurarlar.³⁶ Adaya ikinci Ermeni göç dalgası 1915 Ermeni Tehciri döneminde yaşanırken, bunun hemen ardından 1921 tarihli Ankara Anlaşması neticesinde, özellikle Çukurova bölgesini tahliye eden Ermenilerin bir kısmı da adaya göç eder. Öte yandan Ekim 1916'dan itibaren, özellikle Çanakale cephesinde esir alınan Türk askerleri, Gazi Mağusa'nın Karakol esir kampına getirilirler.³⁷ Esir kampının emniyeti ve güvenliği için Ermeni kampındaki Ermenilerden de istifade yoluna gidilir. Osmanlı saflarında çarpışırken esir düşen Suriyeliler ve Iraklı Araplar ile Ermeniler de bu kampa getirilmelerine rağmen, kamptaki zor şartlardan kurtulmak isteyen veya yapılan propaganda sonucu kandırılanlar İngiliz kampından ayrılarak Ermeni kamplarına getirilirler.³⁸ Bu iki dönem arasında da bir grup Ermeni'nin adaya gelmesi söz konusudur. Fransızlar tarafından 1916 yılında Mısır'da oluşturulan Ermeni Doğu Lejyonu'nun Kıbrıs'ta tekrar faaliyete geçirilmesi ve bu Ermenilerin Çukurova bölgesinde Türklere karşı kullanılması amaçlı girişimler sonrasında farklı yerlerden toplanan Ermeniler önce Port-Said'de toplanır, daha sonra da aileleriyle Kıbrıs'a getirilirler.³⁹ İngilizlerin müsaadesiyle Mağusa'nın 24 kilometre kuzeyinde deniz kıyısında, meskenin olmadığı, su kuyuları bulunan yer seçilir.⁴⁰ Ermeni kampının Karakol bölgesindeki İngiliz esir kampına yakınlığı⁴¹ ve iki kamp arasındaki bölgenin savaşın başlamasıyla beraber askeri eğitim alanı olarak kullanılması Fransız ve İngilizlerin bu konuda da işbirliği içerisinde olduklarını gösterir. İngilizlerin tek itirazı adaya Port-Said kampından Ermeni kadınların ve çocukların getirilmemesi konusundadır. Doğu Lejyonu Talimatnamesiyle⁴² kampın faaliyete geçtiği ilk dönemde 200'er kişilik 6 Lejyon Bölüğü⁴³ ve 160 Arap'tan oluşan mevcut daha sonra 5000'e ulaşır.⁴⁴ Ancak Fransız subayların,⁴⁵ Ermenilere sıcak davranırken Ermenilerin Trikomo köyünü basıp soy-maları ve bir İngiliz askerinin öldürülmesi gerginliği artırır.⁴⁶ Bu arada Fransız kamplarındaki Ermenilerin istihbarat, casusluk ve jurnalcılık çalışmaları adayı yaşanmaz hale getirir.⁴⁷ Ayrıca Rumların Ermenilere yardım ederken Türk esir kampını taş yağmuruna tutmaları da bardağı taşıır.⁴⁸ Olaylar üzerine İngiliz Yüksek Komiseri tek yetkilinin Valilik makamı olduğunu belirtir ve buraya sınırlamalar getirir.⁴⁹ Bu Ermeni ailelerden bazıları daha sonra geri dönmeyerek adaya yerleşir. Söz konusu bu Ermenilerin gelmesi sonrasında tercih ettikleri yerleşim bölgeleri ise Türk çarşılarına yakın yerlerdir. Böylece Türklere Ermeniler Anadolu'dan sonra Kıbrıs'ta da bir arada yaşamaya başlar. Daha sonraki dönemde ise Limasol, Larnaka, Mağusa, Lefkoşa ve Baf'ta yerleşmeye

başlayan Ermeniler artık sıradan insanlar değil, ekonomik, sosyal ve devlet hayatında söz sahibi doktor, diş hekimi, veteriner, sivil savunma uzmanı, bankacı ve tercüman gibi mesleklerle İngiliz idaresinde söz sahibi olmaya başlar.

LOZAN ANTLAŞMASI SONRASINDA KIBRIS

Lozan Antlaşması'nın hemen sonrasında antlaşma hükümleri İngiltere tarafından 6 Ağustos 1924 tarihinde tasdik edilir.⁵⁰ O güne kadar Türk tebaası olarak görülen Kıbrıslı Türklerden İngiliz uyruğuna geçmek veya Türk tâbiyetine sahip olarak adayı terk etmek seçeneklerinden birisini kabul etmeleri istenir. Sonuçta yaklaşık 7–8.000 civarında Kıbrıslı Türk de Türkiye'ye göç eder.⁵¹ Bu dönemde İngiliz yönetimi okullara ve camilere Türk bayrağı asılmasını, 19 Mayıs ve 29 Ekimlerde bayram kutlamalarının yapılmasını, Türkiye'den kitap getirtilmesini yasaklar;⁵²

“... Adada 23'ten fazla ortaokul vardı. Bir tek ortaokul ve lise bırakıyor Lefkoşa'da ve başına Çanakkale'de dizinden kurşun yarası alan Mr. Wood diye birisini getiriyor. Bu Mr. Wood'un karısı da Ermeni.”⁵³

Ancak İngilizlerin bu davranışının arkasında İngiliz idaresinin özellikle Kıbrıslı Türkleri sindirmeye yönelik olarak planlı bir girişimi söz konusudur.⁵⁴ Kıbrıs'ta ne olup bittiği konusunda Türk hükümetinin bilgisi vardır ve bu konuyla ilgili olarak Kıbrıs'taki konsolosluk kanalıyla ayrıntılı raporlar hükümete ulaştırılmaktadır.⁵⁵ Ancak Türklerin boşalttığı iş alanlarını doldurmak üzere Anadolu'dan yaklaşık 1.300 vasıfsız Ermeni de Kıbrıs'a gider ve Larnaka'da karaya ayak basar. Bu gelenler tüccarlar, esnaflar yanında el emeğiyle çalışan ustalar ve vasıfsız insanlardan oluşmaktadır. İpek dokumacısı, terzi, marangoz, halı ustası, ayakkabıcı, gümüş, bakır ve altın ustası, basmacı, yemenici, kazaz, kürkçü, aktar, saraç, tüfekçi, yüncü, mobilyacı, tenekeci ve tarak ustaları çarşıları doldurur. Adada Türk toplumu “idaresizlik, aşırı borçlanma, israf, günün koşullarına ayak uyduramamak ve göçler”⁵⁶ sonrasında mal varlığını kaybederken verimli topraklar, tarım alanları, çiftlikler ve mandıralar el değiştirir ve Ermenilerle Rumların olur. Ayrıca Rumlar ve Ermeniler ticari hayatın kalbinin attığı merkezlerde dükkânlar ve evler yaptırmağa başlar. 1931 yılı itibarıyla 64.238 Türk ve 276.572 Rum olmak üzere nüfusu toplam 347.959 olan adada Kıbrıslı Türklerin daha sonraki dönemlerde de Anadolu ile irtibatları hiç kesilmeyecektir. Bu bağlamda

Türkiye ile sıcak ilişkiler içerisinde olan kişi ve kuruluşlar Kıbrıs'ta olup bitenler konusunda Türkiye'yi devamlı surette bilgilendirirler;⁵⁷

“...Kıbrıs'ta mevcut muhtelif anasırın nüfusu; Rum: 300.000, Türk: 65.000, Ermeni: 4.000

Mecliste muhtelif anasıra mensup azalar: Rum: 12, Türk: 3 (Necati Özkan, Zekâ, Doktor Eyüp), İngiliz: 9 (Meclisteki İngiliz azalar mün-tahap olmayıp mahalli hükümet tarafından tayin olunurlar.

Aşağı yukarı aynı dönemle ilgili olarak o dönem tarih öğretmenliği yapan İsmet Konur şu ifadeleri kullanır;⁵⁸

“...Hükümet, Kıbrıs Türklerinin mazi ve istikbalini hiç düşünmeden, bilhassa son senelerde onu mağdur edecek bazı icraatta bulunuyor, pek açık haksızlıklara meydan veriyor ve 65.000 kişilik bir Türk kitlesini aynı ada üzerinde yaşayan birkaç bin kişilik bir Ermeni kütlesinden de aşağı tutarak onu birçok işlerinde adeta sıfır gibi kullanıyor... Mesele bu kadarla da kalmadı, araya Ermeniler de karışmış ve Türklerden inhi-lal edilen yerlere bunlar sokulmuştur. Şimdiki halde memurlar arasında hatırı sayılır miktarda Ermen memurlar vardır. Binaenaleyh memurların tasnifi için teşkil edilen komisyonda bir Ermeni memurun da bulunuşunu pek tabii buluyoruz... Evet, ama mesele onda değil, bize yapılan muamelededir. Bu komisyonun bir tesadüf eseri olması akla gelmez. Çünkü bunların birisi İngiliz, birisi Rum ve birisi Ermeni'dir...”

Kıbrıs'ta ticari hayat yavaş yavaş Ermenilerin eline geçmeye başlamıştır. Daha sonra adaya göç eden Ermeniler arasında ise birkaç fotoğrafçı⁵⁹, matbaacı, araba tamircileri ve döşemeciler de bulunmaktadır. Birkaç dil bilmeleri ve idari faaliyetlerdeki kıvrak zekâları sayesinde pek çok Ermeni de bankalardan adliyeye, özel teşebbüsten polis ve asker teşkilatına kadar farklı alanlarda görev almaya başlar. Böylece gazeteci, doktor, mühendis, mimar, veteriner, bankacı, psikiyatr, maliye uzmanı ve avukat kendi iş yerlerini açmaya ve işveren konumuna girmeye başlar. Kıbrıslı Türklerin farklı sebeplerle ortadan silinmesi sonrasında öğretmenlikten polisliğe kadar pek çok alanda İngilizce şartı getiren İngiliz idaresi, Ermenilere devlet dairelerinde yeni iş imkânları yaratır. İlginç bir nokta ise Ermeniler arasında İngiliz döneminde ufak çaplı da olsa siyasi görüş ayrılıklarının ortaya çıkmasıdır. İngiliz idaresinin de desteğini alan varlıklı tüccar Ermeniler, adada istikrarı bozan bu unsurları ada dışına çıkartmak için teşviklerde bulunur ve bu tip insanlara parasal destek bile sağlarlar.⁶⁰

Bu dönemde Lefkoşa'da karşımıza çıkan bir başka Ermeni ise gazeteci Mehmet Remzi Okan ve gazetesi Söz aleyhine dava açan İngiliz Muhipleri Cemiyeti üyesi Sait Molla'nın avukatı Baron Amerya'dır.⁶¹ Baron Amerya aynı zamanda gazeteci M. Remzi Okan'ın kapı komşusudur. Baron Amerya aynı zamanda gazeteci M. Remzi Okan'ın kapı komşusudur. Mehmet Remzi Okan'ın Sait Molla aleyhinde kaleme aldığı "İçimizde Müfsitler Var, Dikkat" başlıklı yazısıyla ve bu yazıda Sait Molla için kullandığı "Yılan gibi bağrını sürüyerek gelen bir firarı" ifadesiyle ilgili olarak "Müfsit Yayınlar Yasası" kapsamında açılan davada İngiliz mahkemesi M. Remzi Okan'ı bu kişinin firarı değil bir siyasi sığınmacı olduğunu belirterek hakaret suçlamasıyla iki ay hapse mahkûm eder. Sait Molla'nın çevirdiği fırıldaklara göz yummanın mümkün olmadığını belirten M. Remzi Okan bu şahsın Kıbrıs Türk toplumunu aldatmaya ve aklını çelmeye yönelik girişimlerde bulunduğunu ve Yunanlar lehine casusluk yaptığını da belirtir. Esasında son derece sinsi bir siyaset takip etmekte olan İngiliz idaresi bu olayda da aynı tavrını sürdürmüş ve yayın hayatına başladığı andan itibaren Kemalist bir üslup takınan ve bütün zorlamalara, baskılara ve kısıtlamalara rağmen çizgisinden sapmayan M. Remzi Okan'ı susturmanın yolunu kısa süreli de olsa bu şekilde bulmuştur. Kıbrıs Türk basın tarihinde ilk defa olarak bir Türk gazetecinin düşünce suçlarına bağlı olarak mahkûmiyet aldığı ve yazmaktan alıkonulduğu bu olay gazetecilik adına da tam anlamıyla bir yüz karasıdır. 4 Temmuz 1926 günü Girne kalesine gönderilen Mehmet Remzi Okan'ın ardından gazetesi de 21 Temmuz 1926 gününe kadar üç hafta kapanmak zorunda kalır. Ayrıca Baron Amerya, gazeteye haciz koydurmak ve mağduru köşeye sıkıştırmak amacıyla çok yüksek bir tazminat da talep eder.⁶² M. Remzi Okan'ın 4 Eylül 1926 tarihine kadar hapishanede bulunduğu bu süreçte avukat M. Fehmi Bey ve Hamit Orundalızade gazeteyi idare etmektedir ve istenilen tazminatın ödenmesi sonrasında gazete tekrar yayın hayatına başlar.

Lefkoşa'da ilk Ermeni Okulu ise 1887 yılında Mısır, İngiltere ve Fransa'dan Ermenilerin finansman desteğiyle açılmıştır. Daha sonra da Türkiye doğumlu Krikor ve Garabed Melkonyan kardeşlerle Melikyan ve Ououzonian ailesi tarafından mali destek sağlanan ve Melkonyan Enstitüsü olarak bilinen merkez 1924 yılında hayata geçirilir.⁶³ Bu okulla ilgili olarak Mehmet Remzi Okan'ın gazetesi Söz de "... Kıbrıs'ta çok eski zamandan beri Ermeni cemaati vardır fakat bu varlık Melkonyan Okulu yapıldıktan ve okul açıldıktan sonra daha canlı bir

surette duyulmuştur. Yarım milyon İngiliz lirasını bu uğurda vakfeden Baron Melkonyan hiç şüphe yoktur ki cemaatine büyük iyilik yapmış ve adını ölmezler sırasına koymuştu...⁶⁴ der. Melkonyan Enstitüsü'nde Yunanistan, İran, Lübnan, Birleşik Arap emirlikleri, Etiyopya ve Amerika da dâhil olmak üzere yirmiden fazla ülkeden öğrenci bulunmaktadır⁶⁵ ve okuldan 1.500 civarında Ermeni çocuk istifade eder. Bu okul 2005 yılında alınan bir kararla kapatılır.⁶⁶ Ermeniler tarafından 1934 yılında tesis edilen bir başka hayır kurumu ise "AYMA" olarak bilinen Ermeniler Birliği'dir.

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASINDA KIBRIS'TA ERMENİLER

Kıbrıs'ta Ermenilerle Türklerin dostça ve iyi komşuluk çerçevesinde devam eden ilişkileri daha sonraki dönemde de artarak devam eder. Özellikle 1915 Ermeni tehciri sonrasında adaya gelmiş olan Ermeniler mükemmel ve aksansız bir Türkçe konuşmaktadırlar;⁶⁷

"...Kıbrıslı Türkler, Ermenilere her zaman saygı göstermişlerdir. Kıbrıs'ın Türk kesimlerinde Ermenilere karşı her zaman içten bir sevgi söz konusudur. Bugünkü nesilden binlerce Kıbrıslı Türk çocukluklarını kendi yaşlıları Ermenilerle aynı mahallelerde geçirmiştir. Binlerce Kıbrıslı Türk Ermenilerle adadaki İngiliz Okulu'nda⁶⁸ ve Amerikan Akademisi'nde sınıf arkadaşı olmuştur. Pek çok Ermeni'nin bugün bile Türk tarafında taşınmaz malı vardır. Bu taşınmazlar Kıbrıslı Türklerin gözetimi altındadır..."

Bu okulda eğitim görenlerden birisi de hayatı tenis sporuyla yoğrulan 1933 Mağusa doğumlu olan İlder Sami'dir ve o da İngiliz Okulu'ndaki durumu "...Okulda Maronitler ve Ermeniler de vardı. Onlar kendi seçimlerini kendileri yapardı. Yani isteyen Türk sınıfına isteyen Rum sınıfına girebiliyordu. Hem Türkçe hem de Rumcaları mükemmeldi. Dersler hep İngilizce idi. Yalnız Türkçe dersi vardı. Onun dışında bütün dersler İngilizceydi. Onlar da İngilizceye ayak uydururlardı..." diyerek açıklar. İlginçtir ki İlder Sami'nin okuldaki en yakın arkadaşı da bir Ermeni genci, Sarkis der Avedisyan olur; "Kıbrıs milli takımında futbolcu idi. Çok yakın arkadaşımды. Opera da vardı o zamanlar okulda. Operaya beraber gider gelirdik. Arkadaşlığımız oradan başlar. Bizim okulda ya hokey oynardınız ya da futbol. En büyük derdimiz okulda hokey ve futbolun aynı gün olması idi. Seçmek zorunda kalırdık. Ben

hokeydeydim. Bir gün Sarkis bana dedi ki her yere beraber giderik seninnan futbola girersen gene takımında yer alacan beraber yapacayık her şeyi. Ve ben de futbol takımına girdim. Daha sonra da son sınıfta tenis faaliyetleri başladı okulda.”⁶⁹ Özellikle İngiliz Okulu vasıtasıyla başlatılan ve daha sonra bütün ada sathına yayılan bir başka faaliyet ise izcilik faaliyetleridir. Türk Lisesi müdürü İsmail Hikmet Bey’in de desteğiyle Türk Lisesi ve bu okul dışındaki Türk gençleri arasında faaliyetler hızlandırılır. 30–40 kişilik bir grup ayrıca para kazanabilmek düşüncesiyle girişimler de başlatır. Bu konuda uygulanan yöntem ise Ermeni çocukların yaptıklarıyla aynıdır; sokaklarda boyuna asılan küçük bir kutu içinde çorap, kibrit, düğme gibi küçük eşya satışı yapmak.⁷⁰ Türk, Rum ve Ermeni okullarının izcilik kolları arasında Lefkoşa/Atalasa’da da yarışmalar düzenlenir. Bu dönemde de ticari faaliyetlerin büyük bir kısmı Ermeni tüccarların elindedir. Ermeniler, özellikle ticaret hayatında Kayserililere has özellikleri rehber edinirler. Son derece elleri sıkıdır ve boşa para harcamaktan hoşlanmazlar ve sermayenin en kısa zamanda ve risksiz olarak artmasına gayret gösterirler ve sebatkârdırlar. Hiç üşenmezler ve bıkkınlık göstermezler. Belki de en önemli özellikleri birbirlerine son derece bağlı olmalarıdır;⁷¹

“...Atlı Ermeni bezirgânlar Lefkoşa sokaklarında dolaşırdı. Veresiye verdiklerinden tutunmuşlardı. Ermeni, yalnız Ermeni’den alışveriş eder, Türkler ise Ermeni’den ve Rum’dan. Lefkoşa sokaklarında Ermeni dilenciye rastlanmadığı söylenmekteydi. Lefkoşa’da ve Larnaka’da okulları vardı. İngiliz arabalarının ve Riley bisikletlerinin acentalığı Ermenilerde idi. İslim onarıcılığı, bezirgâncilikle işe başlayan Ermeniler zengin olmuşlardı...”

Özel İtalyan Okulu, İngiliz Okulu ve Larnaka’daki Amerikan Akademisi’nde okuyan Ermeniler de Rumlardan ziyade Türk öğrencilerle arkadaşlık kurmayı tercih eder.⁷² Her ne kadar Kıbrıslı Türklerle çok iyi komşuluk ilişkileri içerisinde olsalar⁷³ da konu alışveriş olunca Ermeniler sadece birbirlerini destekleme konusunda titiz davranırlar;⁷⁴

“...Örneğin Sarayönü’nde eskiden Şükrü Kaya’nın berber dükkânı yanında bir kahvehane vardı. Kahvehanede yanımızda oturan Ermeni, aniden kalkar, “Gidek bir sigara alak da gelek.” diyerek Ermeni bakkaldan sigarasını alır gelirdi. Kahvehanede sigara satıldığı halde ve kendisine “Buradan al, efendi.” denmesine rağmen o “Yok, ben veresiye alırım.” der ve Sarayönü’nden kalkıp taa Baf Kapısı’ndaki Ermeni bakkala gidip sigarasını alır ve geri dönerdi. Tabii bunun orada konuşmaları olurdu.

Türk'ün Türk'ü desteklemediği vurgulanırdı. Bu da çocukluk yıllarımda benim aldığım ve unutamadığım mesajlardan biriydi...”

Ermenilerin birbirlerini alışveriş bağlamında da desteklemeleri Kıbrıslı Türkler tarafından gözlemlenen ve bilinen bir durumdur;⁷⁵

“Ermenilerin kendilerinden olan insanlarla alışveriş yaptıklarını, bir kibrit kutusu almak için bile olsa Türk bakkaldan değil de bir iki kilometre uzakta olan Ermeni bakkala gidip aldıklarını biliyorum. Bugünkü Arasta Sokağı'ndaki dükkânların çoğunun Ermenilere ait olduğunu Kıbrıs'ta bilmeyen yoktur. Kıbrıs'ın en işlek caddelerinden biri olan Lefkoşa'nın “uzun yolu” diye tabir edilen yerde birçok dükânın da Ermenilere ait olduğunu görüyorduk. Kıbrıs'ta yaşayan bütün Ermenilerin Türklerden daha iyi Türkçe konuştukları bir gerçektir.”

Ticaret hayatının el değiştirmesiyle beraber özellikle kaza merkezlerinde, tabelalarında sonu“-yan” ifadesiyle biten Garabyan, Menokyan, Damadyan, Malukyan gibi pek çok mağaza bulunmaktadır. Belli başlı kuyumcular, terziler, manifaturacılar, fotoğrafçılar, halı satıcıları ve okkacıların neredeyse tamamı Ermenilerdir ve Türk gelenek göreneklerini de devam ettirmektedirler;⁷⁶

“...Bir Türk kadar, hatta diyebilirim ki bir Türk'ten daha güzel Türkçe konuşurlardı. Yaşlıları Ermenice bilmiyordu. Aramızda yaşamış bu Ermeniler Türk adet ve ananelerini ve yemek çeşitlerini benimsemişler, yemekleri sevmişler, yemişler. Türk musikisi ile eğlenirlerdi. Aralarında tanınmış müzisyen ve bestekârlar yetişmişti. Kıbrıs'a göçmen olarak geldiklerinde İngiliz hükümeti, Türk mahallesinde boş bulunan evleri kiralayıp, her evin büyüklüğüne iki, üç, dört aileyi bir arada yerleştirmiş. Ermeniler, Kıbrıs hayatına uyum sağlamağa başlayınca iş kurma, kazanç temin etmek için uğraş verdiler. Diğer kazalarla temas kurarak Larnaka, Leymosun ve Mağusa'ya dağıldılar ama çoğunluk Lefkoşa'ya yerleştiler. Çok geçmeden tüm Kıbrıs'ta dünyaca tanınmış acentelikler elde ettiler. Araba, bisiklet, radyo, ısınma ve yemek pişirme sobaları, saatler, ev eşyaları, fotoğraf makineleri, daktilolar, kumaşlar, halılar ve daha nice sayılamayacak kadar çok temsilcilikler elde ettiler. Yeniden zengin olup lüks hayat yaşamaya başladılar...”

Örneğin Kıbrıs Türklerinin yakından bildiği ve Özatay Fotoğrafçılık olarak tanıdığı Öztan Özatay da Baf'tan ortaokul eğitimi için geldiği Lefkoşa'da ünlü Ermeni fotoğrafçı Arto Tilbiyan'ın yanında çırak olarak çalışmaya başlar ve Kıbrıs Türk fotoğraf sanatının bugünlere gelmesinde

ön ayak olacağı tecrübe ve bilgiyi Ermeni ustasından alır. Bu arada Lefkoşa'da adı en çok bilinen Ermenilerden birisi ise Aram Uzunyan ve ailesidir. Bu aile şirketi Kıbrıs'a ilk defa çeşitli marka otomobil ve değişik elektrikli ev aletleri getiren ailedir. Adanın mimari dokusunda kendisini göstermeye başlayan yeni bir tarzla beraber, özellikle sanat alanında ve müzikte yetenekli müzisyenler de boy göstermeye başlar. Bu Ermeniler arasında ud üstadı olarak bilinen Keğam Celalyan da bulunmaktadır. Türk müziği çalan ve alaturka Türk müziği seslendiren Celalyan gibi Ermeni müzisyenler, ayrıca koro, grup ve topluluklarda da görev alırlar. Türk sanat müziği ve kanun üstadı Şekerci Keğam Celalyan, Aralık 1963 tarihine kadar Zeki Taner, Mustafa Kenan'la beraber pek çok radyo ve televizyon programı yapar ve halk konserlerine katılır.⁷⁷ Bir diğer müzisyen ve Kıbrıslı Ermeni sanatçı ise keman virtüözü Vahan Bedelyan ile öğrencileri Manuk Parikian, Levon Çilingiryan ve Hartun Bedelyan'dır. Ayrıca piyano öğretmeni Sirvart Çilingiryan, kardiyolog Vatçe Kalbıyan, yazar Ohannes Şöhmeliyan, şöhreti dünyanın dört bir yanına yayılmış Larnakalı gömlek imalatçısı Stefan Harutunyan, yine Larnakalı fotoğraf sanatçısı Glazner, adaya ilk sinemayı getiren Vahe Nigogosıyan, ressam Vartan Taşçıyan da önemli simalardır.⁷⁸ Ayrıca avukat ve tarihçi Nubar Maksutyan da özellikle 40'lı yıllarda Kıbrıs'taki Türk gazete ve dergilerinde Kıbrıs tarihi ile ilgili makaleler yayımlar.

LEFKOŞA'DA KIBRISLI TÜRKLER VE ERMENİLER

Lefkoşa'da yaşayan ve iş yapan Ermenilerin hemen büyük bir kısmı Arap Ahmet Mahallesi, Yediler Mahallesi, Viktorya Sokağı ve Korkud Efendi Mahallesinde yaşamaktadırlar. Bu semtte ayrıca yönetici konumundaki Türkler, yüksek rütbeli devlet memurları, zengin ve varlıklı aileler de yaşamaktadır.⁷⁹ Ayrıca Lefkoşa'da Lokmacı Kirkor'dan adını alan ve bugün KKTC ile Güney Kıbrıs Rum Kesimi arasında hizmete giren sınır kapısının da bulunduğu "Lokmacı Barikatı" yakınlarındaki Baf Kapısı bölgesi de Ermenilerin yoğun yaşadıkları yerler arasındadır. Bugün bile Baf Kapısı ile Sarayönü Meydanı ve Viktorya Sokağı olarak bilinen çevre Ermeni Mahallesi olarak adlandırılmaktadır. Bu bölgedeki Surp Asdvadzadzin Kilisesi, ayrıca ruhani önderlik binası, 1915 Ermeni Anıtı ve Melikyan-Uzunyan Okulu 1964'den bu yana adada bulunan Birleşmiş Milletler denetiminde restore edilmektedir. Halen Lefkoşa'da Ermenilerin rağbet ettikleri bir diğer mahalle ise Köşklüçiftlik bölgesidir. Bu bölgedeki Ermeni evlerinin kendine has bir mimarisi vardır

ve hepsi sarı kesme taşlardan inşa edilmiştir. Kıbrıslı Türklerle her zaman iyi ilişkiler içerisinde bulunan Kıbrıslı Ermenilerden birisi ise Lefkoşa Türk Lisesi müzik öğretmeni ve lisenin bandosunu çalıştıran Vahan Bedelyan Efendi'dir.⁸⁰ Ancak adanın dört bir yanında konserler vermek suretiyle ada halkına hoşça vakitler geçirten, Kıbrıslı Türklerin müzik bilgisi ve kültürünü arttıran ve liseli öğrencilere geleceğe yönelik bir "altın bilezik" kazandıran Bedelyan Efendi'nin görevine sudan bir sebeple son verilir;⁸¹ ancak bu duruma tepki gösterenler de olur;⁸²

"Bütün talebenin üzerine titrediği bandosunun son zamanlara kadar muallimi bulunan kıymetli müzik hocası Bedelyan Efendi'nin vazifesine niçin birdenbire son verilerek lisenin müziksiz bırakıldığını sorup öğrenmek isteyen sağduyulu talebeye bazı muallimlerin müdürün ağzı ile söyledikleri saçma sapan sözlere içimiz sızlayarak kulak misafiri olduk..."

Bedelyan Efendi ise müzik eğitimine ve çalışmalarına ara vermez ve Kıbrıslı Türklere keman dersleri vermeye devam eder.⁸³ Keman sanatçısı Bedelyan'dan ders alanlardan birisi de Vamık Volkan'dır;⁸⁴

"...Kıbrıs'ta doğdum ve 11 yaşındayken keman dersleri almaya başladım. Yıllarca her hafta ders almak için Ermeni keman hocam Monsieur Bedelyan'ın evine gittim. İlk defa kemanla sahneye çıkışım Lefkoşa'daki Ermeni Kilisesi'nde oldu. Ayrıca dedelerimin komşuları da Ermeni'di ve Türkçe konuşuyorlardı..."

Lefkoşa'nın Arasta bölgesinde ve Bandabuliyada esnafılık yapanlar arasında ayrıca ibrikçiler de bulunmaktadır.⁸⁵ Ancak belki de en ilginç mesleklerden birisi ise bir Ermeni aile tarafından yapılan "lokmacılıktır". Bugün özellikle Ege bölgesinde son derece yaygın olarak yapılan ve özellikle dini bayramlar öncesinde hayır için yapılıp fakir fukaraya dağıtılan lokma da Kıbrıs'a Lokmacı Kirkor ve isimli bir Ermeni ve ailesi tarafından getirilmiştir. Lefkoşa, Arasta'daki bu küçük lokmacı dükkânı Aralık 1963 tarihine kadar çalışmaya devam eder.⁸⁶ Daha sonra Lidra Caddesi üzerinde geçişler kapatılıp bir barikat oluşturulduğundan, burası o tarihten sonra "Lokmacı Barikati" olarak isimlendirilecektir;⁸⁷

"...Lokmacı Barikati'nde, Arasta'da kumaş satan Ermeni tüccarlar vardı. Bize çok güvenirdi, biz de onlardan veresiye alışveriş yapardık. 1.5 sene boyunca Rum tarafında İngiliz kantinlerinde çalıştım. Lokmacı Barikati'nden daha yukarıda bulunan kantinde beraber çalıştığım Ermeni arkadaşlarım vardı. Ayrıca Türk mahallesinde de Ermeni

arkadaşlarım vardı. Türk mahallesinde oturan; ancak Rum bölgesinde çalışan Ermeni arkadaşlarım da vardı. Birinin annesi öğretmeni. Çok iyi insanlardı. Demek ki onlar da korkuyorlardı ki işe korkarak gider gelirdik. Çarşıda çok Ermeni esnaf vardı. Ayakkabılarımızı, kumaş, bez ihtiyacımızı onlardan alırdık. Yoğurtçumuz da bir Ermeni satıcıydı. Komşumuz Sirvat Hanım çok iyi bir hanımdı. Türklerin dini bayramı geldiğinde bizleri ziyaret eder ve hediyeler getirirdi. Annem yıllarca onların yanlarında çalıştı, ütüye giderdi. Sirvat Hanımannemle bize her zaman hediyeler, babama da sigara yollardı. Tam Türk dostuydular. Annem onların yanında 60'lara kadar çalıştı. Daha sonra bu Ermeni ailesi de Londra'ya kaçtı.”⁸⁸

1963 öncesi Türklerle Ermenilerin iç içe ve sorunsuz yaşadıklarını ortaya koyanlardan birisi de Rum yazar Niki Marangou olur ve bir karakterine “Bandabuliya”⁸⁹ ziyaretlerinin o unutulmaz tadını “Annemle Belediye Çarşısı'na girdik. Pastırma, peynir ve çiçek kokardı. Annem her daima eti, en iyisini bulunduran Hasan'dan alırdı. Balığı Andreas'tan ve sebzeleri ise kimde en tazesini varsa ondan alırdı. Herkes ismimi bilirdi ve bana yuvarlak ekmek veya dükkânlarında ne satarlarsa ondan verirdi. Türkler ile Ermenilerin hepsi Rumca konuşurlardı... Viktorya sokağında, daktilo ve steno öğreten bir Ermeni kadın bulmuştum. Annesi, evin dışına hakim olan yere oturup sokaktaki trafiği seyrederdi. Tır şehri Bakire Meryem Anasına ait Ermeni kilisesi evlerinin karşısındaydı. O zamanlar Guinness rekorlar kitabını almıştım ve kilisenin bir zamanlar tuz ambarı olarak kullanıldığını okumuştum. Latinlerden nefret eden Ermeniler, Osmanlıların 1571 yılındaki Mağusa kuşatması sırasında Osmanlılara yardım etmişler ve bu nedenle de şehrin düşmesinden sonra bu kilise onlara bir ödül olarak verilmişti...⁹⁰ diyerek yaşattır onun dilinden. Öte yandan aynı dönemlerde Trablus'tan getirildiği için Trablus sabunu olarak bilinen sabunlar ise özellikle ölü yıkamada kullanılır ve sevap kabul edilir. Girişimci bir Ermeni olan Kaspariyan tarafından Kıbrıs'ta da imal edilmeye başlayan bu sabunları daha sonra Ermeni ustalardan görerek Türkler de üretmeye başlar;⁹¹

“Geçmiş o eski yıllarda insanın vücut temizliğinde kullanılan tek ürün sabun idi. Türk, Rum sabuncular olduğu gibi her iki toplum arasında sabunları çok satılan Lefkoşa'da bir de Ermeni sabun imalatçısı vardı... Çocukluğumdan hatırladığım Ali Efendi ile Kaspariyan'dır. Kaspariyan'ın sabun yapan yeri ve evi Lefkoşa içerisinde Avni Efendi Sokağı'nda Karakaş Bahçesi yanında ve Memduh Fuat Bey

(tapu-kadastro memuru)'in evi idi... İki katlı olan Kaspariyan'ın evi doğu ile batı arasında iki kol tutuyordu. Avni Efendi Sokağı'nda bulunan ana kapıdan girildiğinde alt bölüm ve bir kısım üst bölüm imalathane olarak kullanılıyordu. Geriye kalan üst katında dul kız kardeşi ve kız kardeşinin iki kızı ile ikamet ediyordu. Ailenin oturduğu bölüme Laleli Camii Sokağı'ndan girilirdi, büyük bir bahçesi vardı. Kaspariyan kimdi? Kaspariyan, Anadolu'da doğmuş büyümüş, Türk ekmeğiyle yaşamış bir Ermenidir... Türkiye'den kaçan Ermeniler birçok ülkelere dağıldılar... Babamın anlattığına göre bazıları katı yağ tenekelerini altınlarla doldurmuş ve üzerlerini katı yağla örterek gizlemişler... İşte Kaspariyan bu şekilde kaçan ve Kıbrıs'a gelen Ermenilerden birisiydi... Kaspariyan imalathanesinde ilkel yöntemlerle, ham madde olarak zeytinyağı ve soda kullanarak sabun yapardı. Banyo ve çamaşırdaki kullanılan bu sabunları Afrodit resmiyle süsleyerek satışa sürerdi... Çocukluğumda her hafta Kaspariyan imalathanesine gider ve sabun kiri alırdım. Sabun kalıpları yapılırken artan tam beyaz veya yeşil olmayan kirli muhallebi gibi bir madde idi. Kadınlar çamaşır yıkamada sabunla beraber ekonomik ve etkili olan bu sabun kirini de kullanırlardı. Çok az para ile (Kaspariyan) götürülen kabı doldururdu. Kaspariyan 1963 toplumlararası çarpışmaları başlayınca aramızda fazla kalmadı. Ailesiyle Rum kesimine taşındı. Evi, imalathaneyi senelerce çok iyi ilişkiler içinde yaşadığı bir Türk ailesine emanet etti. Söz yerinde ise, zaten çoktan yükünü almış ve zengin olmuştu. Rum kesiminde evler yaptırdı. Kız kardeşinin kızlarını evlendirdi. Ermenilerle evlendirmişti. Burada bıraktığı iki katlı ev zamanla çok harap olmuş, bakımsızlıktan kullanılamaz hale gelmişti. Tehlikeli duruma girince belediyenin ikazıyla yıktırılmıştır. Şimdi Kaspariyan sabun imalathanesi ve evinden eser kalmamıştır..."

Akdeniz ikliminin hâkim olduğu Kıbrıs'a Trodos Dağları hariç neredeyse hiç kar yağmaz; ancak Kıbrıslı Türklerin ilk defa karşılaştıkları "kar hoşafı"⁹² da Ermeniler tarafından adaya getirilmiştir.⁹³ Kıbrıs'a Kayseri'den bir Ermeni vasıtasıyla geldiği bilinen, dana etinden yapılan⁹⁴ ve "but pastırması" olarak da adlandırılan Kayseri pastırması da özellikle Rum ve Ermeni lokantalarında çok rağbet görür;⁹⁵

"...Kıbrıs'ta ilk pastırmayı Ermeniler yapmışlardır. Lefkoşa'da ortaokula devam ettiğim yıllarda eski Kadınlar Pazarı Sokağı'nda Şükrü Veysi'nin ticarethanesi yanında, konusunda çok tutunmuş ve çok satış yapan Ermeni bir pastırmacı vardı. Bir de Larnaka'da ilkokula devam ettiğim yıllarda sucuk cinsi pastırma yapan bir Ermeni'yi hatırlıyorum.

Her gün bu evin yanından geçerek okula giderken pastırma ve sarımsak kokularından bunalıyor, süratli adımlarla uzaklaşıyordum...”

Ticari ve kültürel hayatın dışında sosyal hayatın bir parçası olarak karşılıklı komşuluk ilişkileri, cenaze, baş sağlığı, düğün, nişan, sünnet, bayram gibi özel günlerde karşılıklı ziyaretler yapılır, taziye ve baş sağlığı dilekleri iletilir. Komşular birbirlerine yardımcı ve destek olur;⁹⁶

“...Ermeni komşularımız çok iyi insanlardı, karışır görüşürdük. Komşumuz Viktorya vardı, annesi çok hastaydı ve babası da berberlik yapardı. Viktorya benim mahalleden arkadaşımı ve bana bir bilezikle bir mont hediye etmişti 50’li yıllarda. Ayrıca Lefkoşa’nın zenginlerinden Sirvak Hanım ve kocası Gasparyan vardı. Annem Lefkoşa’da onlara temizliğe giderdi. Türk dostuydular ve evlerinde her zaman Türkleri çalıştırdılar. Sirvat Hanım ile kız kardeşi bitişik evlerde oturuyorlardı. 1963 yılında hadiseler başladığında Rumlar bunlardan silah almak için tehditle para isterler. Evlerine devamlı tehdit mektupları gönderilirdi. Para alamayınca da bu Ermeni ailesi Rumlar tarafından öldürüldü...”

MAĞUSA’DA KIBRISLI TÜRKLER VE ERMENİLER

Ermenilerin Lefkoşa’dan sonra en yoğun yaşadıkları yer Mağusa’dır. Buradaki Ermeniler de ekseriyetle esnaftır ve ticaretle uğraşmaktadırlar;⁹⁷

“Mağusa’da fotoğrafçılıkla uğraşan Agopyan isimli bir Ermeni vardı. Kilo ile kumaş satan ve okkacı olarak bilinen Ermeniler vardı. Mükemmel Türkçe konuşurlardı. Çok güzel İstanbul Türkçe’si konuşurlardı. Ayrıca terzilik yapan Garabet usta vardı. Ermeni terziler, şapkacılar, okkacılar vardı. Okul şapkalarımızı hep onlardan alırdık. Biz Kıbrıslı Türkler olarak hep onlardan alışveriş yapmayı tercih ederdik. Yukarı Maraş’ta da Kırkor isimli son derece esprili, güler yüzlü, cana yakın bir Ermeni vardı. Çarşıdaki Türk esnafla tavla oynamayı çok severdi. Taşları dizdikten sonra illaki bir tanesini kenara koyar veya elinde tutardı. ‘Ya Kırkor neden böyle tek taş tutuyorsun?’ diye sorulduğunda da ‘Ya zellezele olursa.’ diye cevap verirdi. Tavla oynamayı çok sevdiğinden oyunun bozulmasını ne olursa olsun hiç istemezdi. Türkiye ve Türklere karşı hiçbir olumsuz düşünceleri yoktu; ancak patırdı gürültü başlayınca (21 Aralık 1963 sonrası) hepsi öbür tarafa geçti.”

Ermenilerle beraber adada yaşayan Kıbrıslı Türklerin ortak düşüncesi ise hiçbir problem, sıkıntı, önyargı ve olumsuz hareketler olmadan huzur içinde yaşadıklarıdır;⁹⁸

“...Mağusa’daki üç fırından ikisi Ermenilere aitti. Ermenilerle Türkler arasında neredeyse hiç problem yoktu. İlkokula gittiğimiz günlerde o albenili küçücük şekercikleri yapanlar Ermeni ustalardı. Türk takımlarıyla maçlar yapan kendi takımları da vardı.”

Diğer Bölgelerde Kıbrıslı Ermeniler ve Türkler

Mağusa ve Lefkoşa dışında diğer kasabalarda da nispeten az sayıda Ermeni mevcuttur. Ticaretle uğraşan Ermenilerin tarım ve ziraat faaliyetleriyle ise pek bir ilgileri söz konusu değildir. Bu kasabalardan birisi de adanın su kaynakları en zengin bölgesi olan Lefke’dir;⁹⁹

“...Rumlardan sonra, kasabanın küçük bir Ermeni kolonisi vardı. Bugün sevgili Hüseyin Uskuri’nin çalıştırdığı dükkânın yerinde Lefke’nin en popüler Ermeni’si olan Agop ile ağabeyi Tomas’ın manifaturacı dükkânları vardı. Anneleri Varteni Hanım (beyaz saçlı, ak yüzlü, hep karalar giymiş, ağzı bol altın dişle dolu yaşlı bir kadın) her ikinci giyinir kuşanır, koluna çantasını takarak misafirlik turlarına çıkardı. Genizden gelen bir Doğu Anadolu ağzıyla mükemmel Türkçe konuşurdu. Zaten iş Türkçe’ye geldiğinde Agop’un da bizden farkı yoktu. Yalnız Tomas’ın Lefkoşa’da oturan karısı ve çocukları Lefke’ye geldikleri zaman farklı bir dil konuştuklarını anımsamaktayım. Artık Ermenice miydi konuştukları lisan, yoksa basbayağı Rumca mı? Orasını bilemem. Atnis Hanım ve Nişan aklımda kalan diğer Ermeniler. Nişan’ın burunda koca bir şark çibanı izi vardı ve bundan dolayı “Burnu Yenik Ermeni” diye anılırdı. Yoksa Nişan ile Burnu Yenik iki ayrı kişi miydiler? Sanırım ki bunlar 1915 olaylarında Anadolu’yu terk edip adaya göçmüş bahtsız insanlardı... Ermeniler de bir bakıma Lefke’nin yerlileriydiler...”

Lefke’de özellikle CMC (Cyprus Mining Corporation) maden işletmesinde çalışan Türkler ve Ermeniler de vardır. Genellikle ticaretle uğraşan Ermeniler, Lefke’de de aynı işle meşguldürlər;¹⁰⁰

“...Zamanın en ünlü mağazası Himonidis’inkiydi. Himonidis’ten sonra en çok çalışan kumaş mağazası Agop ve Tomas’ınki olmalıydı. Tomas çok sevimli biri değildi, ama bu iki Ermeni kardeşten Agop, Lefke’nin güllerinden biriydi. Müthiş şakacı, devamlı güler yüzlü, dazlak bir adamdı. Babalarını anımsamam. Anneleri Varteni Teyze de Agop kadar sevimli bir insan olup hanımların öğleden sonrası toplantılarının vazgeçilmezleri arasındaydı. Tomas’ı bilmem ama Agop, Kıbrıs’ta yaşayamadı, Londra’ya göçtü. Orada da Lefkelilerle düşüp kalktığını işitiyorum.”

Lefke’de Ermeniler, Türklerle sosyal ve kültürel ilişki içinde olduklarından Lefke halk edebiyatı çerçevesinde “Lefke Sayıklamaları” isimli şiirde olduğu üzere bu Ermenilerle ilgili pek çok örnek vardır,¹⁰¹

- “ 3- Evlerde külhanları hurma dalı ısıtır
Hamam günü Takuyi hep kınalar yakardı.
- 12- Raflar boşaldı diye tınmazdı Ermen Baba
Sardığı sigarayı fago ile yakardı.
- 29- Ermeni Lüccan vardı; demircilerin piri
Gündüz kazandığını meyhanede yakardı.
- 32- Gololambi Bahçesi inciriyle ünlüydü
Çepeçevre böcekler lambalarını yakardı.
- 33- Söz olmazdı işine şoför Başı Yanni’nin
Dümene geçer geçmez bir cigara yakardı.
- 34- Bıçağının üstüne yoktu kasap Yango’nun
Salih Hafız’dan sonra hep tepeden bakardı.
- 38- Udi Bedros olmadan olmazdı düğün dernek
Birkaç kadeh atınca söze beste takardı.
- 43- Kuyruk acısı vardı Türk’ten Kör Ermeni’nin
Atatürk denildi mi dişlerini sıkardı.
- 54- Eva peri kızıydı Kontarini Doktor’un
Çile çile yün satar, gelene hoş bakardı.
- 59- Ahilli, mekânıydı Yahudi göçmenlerin
Halk bu kalantorelara gıpta ile bakardı.”

Bugün Kıbrıs Rum kesiminde kalan Lefkara köyünde de Osmanlı döneminin Hazine müsteşarlarından Yahya Efendi ve ailesi yaşamaktadır. Nevard ve Azadui isimli iki kızı ve Agop isimli bir oğlu olan Yahya Efendi ve ailesi kırtasiyecilik ve fotoğrafçılık yapmaktadır. Lefkara’daki bir başka aile ise tenekecilik ve kalaycılık yapan Garabet ailesidir. Baba Garabet’in en güzel özelliği yanına Türk çıraklar alarak onları da birer kalaycı ustası olarak yetiştirmesidir.¹⁰² Adanın belki de 1963 öncesi en karışık ve çok uluslu kasabası ise Girne’dir. Rumlar, Türkler, İngilizler, Ermeniler yanında ayrıca Maronitler de çoğunlukla bu bölgede yaşamaktadır.¹⁰³ Limasol ise Kıbrıs’ın ikinci büyük şehri olmasına rağmen çok fazla Ermeni bulunmamaktadır. Bugün itibarıyla Limasol’da 250

civarında Ermeni vardır. Burada 1939 yılında açılmış Sourp Kevork Kilisesi'ne ait bir okul vardır. Larnaka'daki Sourp Stephanos Kilisesi ise 1909 yılında hizmete girmiştir. Larnaka'da da Türkler açısından durum diğer merkezlerden pek farklı değildir. "Otelcilik, matbaacılık, ticaret" Ermenilerde ve Rumlardayken; helvacılık, kösecilik, sebzeçilik, enginarcılık, kazancılık ve balıkçılık ise Türklere aittir.¹⁰⁴ Bölgenin en büyük sanayi tesisi olan düğme fabrikası ise bir Ermeni'ye aittir.¹⁰⁵ Larnaka'da bulunan Amerikan Akademisi, Türk ve Ermeni öğrencileri yakınlaştıran bir okul olur;¹⁰⁶

"1936-37 döneminde akademide çok samimi ikiz Ermeni arkadaşlarım vardı. Beraber tenis oynar, gezmelere giderdik. Çok samimi olduğumuz Türkçe öğretmenimiz Gasuni vardı. Larnaka'da komşumuz olan Ermeni Onnik ailesi vardı. Onlarla da ailecek görüşürdük. Limasol'da 'Madamın Koleji' diye bir okulda Antin isimli çok samimi bir sınıf arkadaşımız vardı. Alışveriş yaptığımız pek çok Ermeni manifaturacı ise Lefkoşa'daydı. Babam polis müdürü olduğu için Ermeni esnaf bana hep 'Ne zaman istersen gel al, ben parasını babandan alırım.' derdi. Lefkoşa'da o zamanlar bir Ermeni üniversitesi vardı ve ben arkadaşlarımı görmek için oraya gittiğimde beni koruyup kollarlardı."

SPOR FAALİYETLERİNDE KIBRISLI TÜRKLER VE ERMENİLER

1910 yılında kurulan Lefkoşa Türk Futbol Ocağı; Rum, Ermeni ve İngilizlerden oluşan bir karma takıma karşı ilk maçını 1916 yılında yapar. 1934 yılında kurulan Kıbrıs Futbol Federasyonu Kipriaki Omospondia Bodosferu (KOB) da Lefkoşa'dan Apoel¹⁰⁷, Trust, Olimpiakos ve Lefkoşa Türk Spor Kulübü ile Limasol'dan Ael ve Aris, Larnaka'dan Epa ve Mağusa'dan Anorthosis takımlarının katılımıyla ortaya çıkar. Bu tarihten sonra Ael ve Epa kulüplerinde Türk ve Ermeni futbolcular da beraber oynamaya başlar. Örneğin 1938 yılında yapılan futbol turnuvalarında Türk Lisesi, Larnaka Rum Lisesi, Amerikan Akademi yanında Melkonyan ve Samuel Ermeni Mektebi müesseseleri de bulunmaktadır.¹⁰⁸ Adada Türklerle Ermeniler arasındaki dostluk ilişkilerine öteden beri tepki gösteren Rumlar ise bu futbol turnuvalarından birisinde Ermeni takımı Kayzak'ın şampiyon olmasından hemen sonra Ermeni tüccarlara karşı ticari ambargo uygulamaya başlar. Bunun sonucunda da Kayzak takımı faaliyetlerine son vermek zorunda kalır.¹⁰⁹ Öte yandan

1946–1947 sezonundan itibaren ilk Ermeni futbol takımı olan 1934 tarihli Ayma¹¹⁰ Ermeni takımı da lige dâhil edilir.¹¹¹ Ermeniler genellikle Çetinkaya ve Yenicami gibi Türk takımlarını desteklerken, Türkler de Rum takımlarına karşı Ermeni takımlarını destekler.¹¹² Bu dönemin Ermeniler ve Türkler açısından en kayda değer olayı ise Mayıs 1950 tarihinde Beyrut'a giden Lefkoşa futbol karmasının (2–2) ve (1–1) biten iki maç yapmasıdır. Kafiide beş Türk futbolcu bulunmaktadır.¹¹³ Öte yandan Ermeni, Rum ve Türk futbolculardan oluşan Kıbrıs karmasının yaptığı ilk ve son yurtdışı karşılaşması ise İsrail'de gerçekleşir. Bu arada Çetinkaya da İsrail'e gitme hazırlığı yapan Kıbrıs karmasıyla 3 Mart 1954 tarihinde yapılan maçı (4–1) kazanır.¹¹⁴ 7 Mart 1954 günü Kıbrıs'a gelen İsrail milli takımı ise Türkiye Futbol Federasyonu hakemlerinden Faik Gökay'ın yönettiği maçta Kıbrıs karmasını (5–1) yener. 10 Mart 1954 tarihinde yapılan maçı (3–2) İsrail kazanır.¹¹⁵ 4–9 Mayıs 1954 tarihinde İsrail'e giden Kıbrıs karmasında beş Türk futbolcu yanında Apoel'den Şandri, Lello, Anastasiades, Nikui, Epa'dan Aram, Omonia'dan¹¹⁶ Psillo Pezoporikos'tan Daki, Anorthosis'ten¹¹⁷ Mancallo, Koço, Şaylo ve Ayma'dan Sarkiz olmak üzere Rum ve Ermeni futbolcular da bulunmaktadır. 6 Mayıs 1954 günü yapılan Kıbrıs–İsrail B milli maçı (2–2) sona erer. Hemen iki gün sonra yapılan maçı ise İsrail (2–1) kazanır.¹¹⁸

KIBRIS CUMHURİYETİ DÖNEMİNDE KIBRISLI ERMENİLER VE TÜRKLER

Kıbrıs Cumhuriyeti'nin 16 Ağustos 1960 tarihinde ilan edildiği dönemde adada 3.628 Ermeni yaşamaktadır.¹¹⁹ Bu Ermenilerden 2.500'ü Lefkoşa'da, 800'ü Larnaka'da, 250'si Mağusa'da, geriye kalanlar da köylerde yaşamaktadırlar. Söz konusu Ermeniler cumhuriyet ilanının ardından anayasaya bağlı olarak devlet tarafından da kabul edilen bir takım haklar ve ayrıcalıklara sahip olurlar. Buna göre evlenme ve boşanma, vaftiz gibi dini törenlerin ve zorunlulukların yerine getirilmesi, kiliselerin, okulların ve kilise tarafından satın alınmış olan gayrimenkullerin anayasal koruma altında bulunması, kendi sosyal ve kültürel yapılarını ve düzenlerini korumaları ve devam ettirmeleri, kendi eğitimlerini gerekirse hükümet desteği de alarak sağlamaları ve kiliselere bağlı okullarda eğitim görmeleri bunlar arasındadır. Bu dönemde Maronitler, Latinler (Fransızlar ve Venedikliler) ve Ermeniler dini gruplar olarak kabul edilir ve Türk veya Rum kesimlerinden birine ait olmaları

konusunda bir referandum yapılır. 1.077 Kıbrıslı Ermeni bu referandum sonrasında Rumlar lehine oy kullanırken, beş Ermeni de Türkler lehine oy kullanır.¹²⁰ Böylece Kıbrıs'taki Ermeni cemaati özellikle 21 Aralık 1963 tarihinde başlayan ve Akritas Planı çerçevesinde adadaki bütün Türkleri ortadan kaldırmaya yönelik planın uygulamaya geçirildiği ve Kıbrıs tarihine de Kanlı Noel olarak geçen dönemin hemen ardından Kıbrıs Cumhuriyeti anayasasının 2. maddesinin 3. bendine uygun olarak kendilerine verilen hakkı kullanır ve Rum cemaatine ilhak ederler. Kıbrıs Türklerinden hiçbir tepki, baskı ve zorlama görmeyen Ermenilerin toplu olarak Rum tarafına göçmeye başlamaları da böylece hızlanır. Ermenilerin büyük bir kısmının tüccar ve sanatkâr olmaları, iş yerlerinin neredeyse tamamının Rum tarafında bulunması ve Türklerle karşı girilen Rum saldırıları sırasında etkilenmemek için Rum bölgesine bu şekilde göç etmeye başlamaları hızlanır. Buna rağmen altı-yedi aile Lefkoşa'nın Türk tarafında kalıp burada yaşamayı tercih eder.¹²¹ Ortaya çıkan bu sonuç Kıbrıslı Türkler arasında herhangi bir hayal kırıklığına sebep olmaz ve ilişkiler daha önceki şekilde devam eder. Ancak bu günlerde EOKA baskısı giderek şiddetini artırır ve Rum taleplerini karşılayamayan Ermeniler tehditlerle adayı terk etmeye başlar. Kıbrıs Türkleriyle uyumlu bir hayat yaşamakta olan; ancak EOKA ve Rum baskısı sonrasında İlk etapta adayı terk etmek zorunda kalan aile sayısı 200 civarındadır. Rum baskılarına karşı koymaya çalışan Petrosyan ve Chakariyan ailelerinin kadınları ise ibret olsun denilerek EOKA tarafından önce tecavüze uğrar, sonra da öldürülür.¹²² Rum tarafına göç eden ve burada Rumlarla birlikte yaşamaya başlayan Ermeniler ne yazık ki arzu ettikleri huzurlu ve güvenli ortamı bir türlü bulamazlar ve şantaj ve tehditlerle karşılaşır. Örneğin 26 Şubat 1964 günü Lefkoşa'nın Rum kesiminde Luiza Bedrosyan ve annesi Samandciyan Bedrosyan da EOKA tehditlerine karşı çıktığı ve şantajla kendilerinden istenen parayı ödemeyi reddettikleri için evlerinde öldürülür. Ayrıca Yebuhi Lusarriyan isimli yaşlı Ermeni kadının da evine zorla girilir. Yaşlı kadını kaçırmayı başaramayan EOKA mensupları evi talan eder, yükte hafif pahada ağır ne varsa alıp gözden kaybolur. Türklerle karşı olumsuz davranışları görülen tek Ermeni ise Beliğpaşa ve Zafer Sineması'nda çalışmaktadır. Bu Ermeni'nin 1963 olayları döneminde Rumlarla Türklerle ilgili bilgi sızdırdığı anlaşılır ve Türk kesiminden uzaklaştırılır.¹²³ 21 Aralık 1963 tarihinde Akritas Planı çerçevesinde EOKA mensupları tarafından adada başlatılan saldırılarda Türkler kadar Ermeniler de zarar görmeye başlar. Rum propagandalarına aracılık etmeyen, şantaja boyun

eğmeyen, haraç vermeyen Ermenilerin evleri bombalanır, pek çoğu öldürülür, ev ve dükkânları yağmalanır ve yakılır, ölümle tehdit edilir ve paraları gasp edilir.¹²⁴ Bu arada Başpiskopos Makarios'un Ermenileri de Türklere karşı kışkırtma politikası çerçevesinde Ermeni gençleri zorunlu askere almaya başlaması Ermenilerin tepkisini çeker ve bu uygulamaya bir son verilmesi istenir.¹²⁵ Bu dönemde karşımıza çıkan ve 21 Aralık 1963 Rum saldırılarından sonra bile yaşadıkları Lefkoşa'daki evini terk etmeyen istisnai bir Rum ailesi vardır ve maalesef Roza-Vartan çifti yaşananlara fazla dayanamayacak, önce Vartan dayı hayatını kaybedecek, Roza'dan ise bir daha haber alınamayacaktır.¹²⁶

Bu dönemde Kıbrıslı Rumların ve Yunanlıların tahrik politikaları artarak devam eder. Özellikle 21 Aralık 1963 sonrasında Kıbrıs Rum ve Yunan gazeteleri 1915 Tehcir Kanunu ile ilgili maksatlı ve yanlı yayınlarla Kıbrıslı Ermenileri Türklere karşı kışkırtmaya devam eder.¹²⁷ Olayların Kıbrıslı Ermenileri Türklere karşı kışkırtma halini alması üzerine Kıbrıslı Türkler de "milli bir davanın maksatlı olarak istismarını engellemek amacıyla" harekete geçer ve karşı propaganda girişimleri hızlanır.¹²⁸ 21 Aralık 1963 sonrasında Türklerin temsil edilmediği fiilen ortadan kalkmış Kıbrıs Meclisi'nde 1915 olaylarının 50 yıldönümü nedeniyle özel oturumlar yapılır ve Kıbrıs Rum hükümeti tarafından özel heyetler oluşturularak Ermeni ileri gelenleriyle irtibata geçilir. Adada Ermenileri kışkırtmaya yönelik girişimlerin artmaya başlaması üzerine Kıbrıslı Ermeni ileri gelenleri bir araya gelir ve yaptıkları toplantıda adada ve Türkiye'de yıllardan beri huzur içinde bir arada yaşayan insanlar örnek gösterilerek itidal tavsiye edilir.¹²⁹ Bu arada Berch Tilbian isimli Kıbrıslı Ermeni'nin Türkiye'yi suçlayıcı açıklamalar yapması üzerine Nurshak Nalbantyan isimli Ermeni kadın buna, "Türkler her zaman yiyeceklerini benimle paylaştılar. 50 yıl önce meydana gelmiş olayları kullanmanın kime ne faydası var? Türklere karşı bu davranışların tek sebebi Rum tehditleridir." diyerek cevap verir.¹³⁰ Bu arada Victoria Kamyam isimli bir başka Ermeni kadın da aynı konuyla ilgili olarak "...50 yıl önce meydana gelmiş üzücü olaylardan bahsetmesek daha iyi olur. Berch Tilbian¹³¹ Kıbrıs'ta doğmuştur. Bu olayları nasıl bilebilir ki? Rum tarafında yaşayan Ermeni kadınların Rumlar tarafından vahşice öldürülmelerini nasıl bu kadar çabuk unutulabilir ki? Rumlar ellerindeki Ermeni tutsakları istedikleri gibi konuşmaya zorlamakta serbestler, fakat 50 yıl önceden bahsetmek hiç de hoş değil." açıklamasını yapar.¹³² Aynı gün açıklama yapan Artin İdoyan ve eşi de Türkçe'nin kendi ana dilleri

olduğunu, Türklerle Ermenilerin adada barış ve huzur içinde beraber yaşadıklarını, şu andaki bütün güçlüklerle rağmen Türklerin Ermenilere gerek maddi, gerekse yiyecek yardımında bulduklarını belirtir.¹³³ 14 Ağustos 1965 tarihinde Mağusa'da daha önce EOKA tehditlerine maruz kalan Makar Cherchadiyan isimli Ermeni'ye ait bir yedek parça dükkânı havaya uçurulur.¹³⁴ EOKA baskısından bunalan Ermeniler ne yapacaklarını bilemez duruma gelirler;¹³⁵

“Bu şekilde kendilerini beklemedikleri bir baskı ve terör havası içinde bulan Ermeniler, istemeyerek Rumların siyasi propaganda vasıtası durumuna düşmüşler ve bazıları gerek televizyonda ve gerekse basında zaman zaman Türkler aleyhine beyanatlar vermek ve toplantılar düzenlemek mecburiyetinde bırakılmışlardır. Ermenilerin bütün bu hareketlerinin büyük baskı ve tehdit sonucu olarak yapıldığı bilinmesine rağmen, Lefkoşa'nın Türk kesiminde rahat ve huzur içinde yaşayan Ermeniler, soydaşlarının bu hareketlerini tel'in etmeyi bir insani görev saymışlar ve 25 Nisan 1965 tarihinde gazete muhabirlerine verdikleri beyanlarla hislerini açıklamışlardır... Hadiselerin ilk günlerinde Türk kesiminde bulunan bazı Ermeniler, Rumlarla işbirliği yapmışlar ve ellerindeki telsiz cihazları ve telefonlarla Rumlara bilgi vererek, Türkleri imha için giriştikleri saldırılarda kendilerine yardımcı olmuşlardır... Durum bu merkezde olduğu halde, Türkler hiçbir zaman Ermenilere karşı düşmanca hisler beslemediler ve düşmanca muamelede de bulunmadılar. Çünkü Kıbrıs'ta Türklerle Ermeniler senelerce ahenkli bir şekilde kardeşçe yaşamışlardır. Hadiselerin başlamasından sonra Türk tarafında kalan Ermenilere Türkler yine kardeşçe muamele etmişler, kendilerine iâşe ve yiyecek dâhil her türlü yardımda bulunmuşlardır...”

Taşınmaz mallarını Türk tarafında bırakarak kendilerini EOKA'nın insafına bırakan Ermeniler ayrıca geride bıraktıkları mallarıyla ilgili olarak dokuz kişilik bir yönetim kurulundan oluşan “Yerlerinden Olan Ermeni Mal Sahipleri Cemiyeti” isimli bir dernek kurarlar. Tehditler karşısında ne yapacaklarını bilemeyen Ermeniler ise şantajlara daha fazla dayanamaz ve önce Rum kesimine, daha sonra da ada dışında özellikle İngiltere, Amerika, Fransa ve Kanada'ya göç etmeye başlarlar. Kıbrıs adasında Türklerle son derece uyumlu ve iç içe yaşamakta olan Ermeniler adayı terk etmelerine rağmen yaşanan olayların aksi daha uzun yıllar devam edecektir;¹³⁶

“...Kıbrıs'ta masum bir kitle üzerinde tatbik edilen insanlık dışı jenosit davranışları dünya efkârı umumiyesinin dikkatinden başka tarafa

kaydırmak ve haksız ilhak tezlerine destek olmak amacıyla tarihe mal olmuş bir olayın alakalı bir devlet tarafından Türklük aleyhinde kullanılmak istenildiğini öğrenmiş bulunuyoruz... Gerek Türk amme efkârı, gerek yurttta yaşayan vatandaşlarımız Ermeni asıllı Türklerle dünyanın her köşesinde yaşayan Türkiye menşeli Ermenilerin bu davranışı biraz nefret, biraz da öfke ile karşılayacaklarına şüphemiz yoktur... Tarih bize Anadolu'da yapıcı, yurdu ileriye ve tekâmüle götüren engin müsamahalı bir Türk-Ermeni kardeşliğini daima göstermiş ve halen bu fikir esas bünyesinin mana ifadesini kaybetmeden bugünlere kadar gelmiştir... Hiçbir tahrik, teşvik ve propaganda asil Türk milleti ile Ermeni asıllı Türklerin arasına giremeyecek ve bu unsur yurduna ve milletine taan edenleri her kim olursa ve her kimden gelirse gelsin lanet ve nefretle anacak ve bu yurda faydalı, dürüst, faziletli vatandaşlar olmak durumunu ilelebet devam ettirecek ve daima 'ne Mutlu Türk'üm.' diyeceklerdir..."

SONUÇ

Ermenilerin ağırlıklı olarak adaya gelmeye başladıkları 1915 sonrasında Türklerle aralarında neredeyse hiçbir problem yaşanmamıştır. Örnek alınabilecek kadar güzel, uyumlu ve barış içerisinde komşuluk ilişkileri yaşanmış ve adada Türklerle Ermeniler arasında özellikle Rumlara karşı adı konulmamış bir dayanışma yaşanmıştır. Ermeni nüfusu adada 1963 yılına kadar geçen süreçte 150 ila 3.000 arasında değişmiştir. Bu konudaki tek istisna ise 1916 yılından itibaren adaya getirilen Legion D'Orient mensubu Ermenilerin aileleridir. Bu Ermeni aileler de zaman içinde farklı ülkelere göç ettiklerinden ortalama nüfus 3.000 civarında olmuştur. Öte yandan 21 Aralık 1963 tarihinde EOKA'nın başlattığı saldırılar sırasında adadaki Ermenilerin korunması ve taşınmaz mallarının emniyet altına alınması Kıbrıs Türkleri yanında adada 1959 Londra ve Zürih antlaşmalarına bağlı olarak konuşlanan Kıbrıs Türk Kuvvetleri Alayı tarafından gerçekleştirilmiştir. Bugün adada tamamı Kıbrıs Rum kesiminde olmak üzere 2.000 civarında Ermeni yaşamakta ve etnik kimliklerini korumak bağlamında büyük bir gayret sarf etmektedirler. Öte yandan gerek KKTC gerekse Türkiye Ermenilere yönelik iyi niyet hareketini her zaman göstermektedir. Bunun son örneği ise 20 Temmuz 1974 Barış Harekâtı sonrasında Lefkoşa'nın Türk kesiminde kalan eski Ermeni taşınmazlarıyla Melikyan-Ouzounian İlkokulu ve Sourp Asdvadzadzin kilisesinin restorasyonlarının tamamlanmasının hemen ardından tekrar Ermenilere devredilmesidir.